International Journal of Academic Researchs Studies Year:2, Number:2, Haziran/June 2019, s.151-165

Article Arrival Date/ Yayın Geliş Tarihi
19.05.2019

The Publication Date/Yayınlanma Tarihi
30.06.2019

Ertuğrul Kemal Eyüboğlu'nun

“On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler”

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Öğr. Üyesi Suad Mahmood ALWAN

Suad.m@colang.uobaghdad.edu.iq

Bağdat Üniversitesi, Diller Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Özet:

Türkçe, deyimler yönünden oldukça zengin bir dildir. Bu çalışmada Ertuğrul Kemal Eyüboğlunun On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler) adlı kitabında ikileme şeklinde kullanılan deyimleri yapı, anlam, ses, kök ve sözdizimi açısından incelenmiştir.

Giriş bölümünde ikilemelerin ve deyimlerin tanımı yapılmış, diğer araştırmacıların tanımlarına değinilmiştir. Bu bölümde kitabın önemi ve düzeni ile ilgili bilgiler de verilmiştir.

Tezin ana kısmını oluşturan inceleme bölümünde, deyimlerde kullanılan ikilemeler " yapı, anlam, ses, sözdizimi ve kök bakımından beş ana başlıkta incelenmiştir.

Sonuç bölümünde Türkçe ikilemelerden en çok yalın durumunda kullanılan ikilemeler tespit ettik. Ayrıca taranan deyimlerden çıkan ikilemelerin sayısı verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Anlam, deyimler, ikilemeler, sözdizimi ve yapı.

Abstract:

An analytical study of the words in form of repetitions in the book entitled "Proverbs" and the words spoken in the language of people and poetry form the thirteenth century to the present day "by Artgrel Kamal Ayouboglu".

In this study I dealt with repetitions of words in terms of building the word (morphology), sentence, meaning phonology and root in the book mentioned above. The research aims to investigate repetitions in these statements and their characteristics in Turkish.

The research included an introduction in which the definition of the term of the spoken words and the term repeated in the Turkish language and then touched on the most important opinions and research written on the subject of repetitions, then addressed the profile of the book and its importance in the Turkish language, This basic chapter of the research, which included five main titles are the words spoken in the form of repetitions in terms of building the word, phonology, in terms of meaning, and syntax, and in terms of origin of the root of the word...

The end of the research findings, namely, a For repetitions in the words spoken in some suffixes more than others. There are some words spoken in the Arabic language using the Turkish language. There are some repetitions have no meaning.

Key words: Meaning, pharse, reduplication, syntax and structure.

Giriş:

Deyimler, pek çok dilde kullanılan bir anlatım biçimidir. Anlatım gücünü artırmak için kullanılan genellikle gerçek anlamları dışına kayarak mantık dışı hayaller, düşünceler taşıyan kalıplaşmış sözlerdir (Tufan, Demir, 2006:412)

Deyimlerin bir çok araştırmacı tarafından ele alınmış ve tanımlanmış. Bu tanımların birkaçı şunlardır.

Ömer Asım Aksoy'un Atasözleri sözlüğü adlı kitabı deyim kavramının "çekici bir anlatım kılığı içinde ve çoğun gerçek anlamından ayrı bir anlamı blunan kalıplaşmış sözcük topluluklarına verilen addır" (1971: 49); Aydın Dağpınar "Deyimlere en çok günlük konuşma dilinde rastlanır" (1982:32), osman Nurî Ekiz "Bir dilin zenginliği deyimlerinin az veya çok oluşuna bağlıdır; oldukça bol deyme sahip olan Türkçe bu bakımdan zengin bir dildir" (1984:58); şükür Elçin " Deyimler (tâbirler), asıl anlamlarından uzaklaşarak yeni kavramlar meydana getiren kalıplaşmış sözlerdir" (1986; 642).

Arif Hikmet Par'ın Türkçe Deyimler Sözlüğünde " çoğu öz anlamından az çok ayrı bir düşünce ve anlam taşıyan, en az iki sözcükten oluşan söz topluluğuna deyim denir" (1981:7) ; Yusuf Çotuksöken, "deyim, en az iki sözcükten kurulan, konuşmada ve yazıda anlatım gücünü artıran addır" (1988:7); Seyit kemal karaalioğlu'nun Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğünde " Deyimler göz önüne anlatıcı, kuvvetli hayaller getiren rumuzlu sözlerdir. Tâbir de denilen deyimler, halkın dikkatli ve zeki görüşlerinden doğmaktadır" (1983:186). Türkçedeki deyimlerin pek çoğunda ikileme vardır. Deyimler uzun anlatımlardan daha etkili yapan yapılarındaki ikilemedir.

İkilemeler, anlatım gücünü artırmak anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla kullanılan yargısız bir anlatım türüdür.

Vecihe Hatipoğlu'nun "Türkçenin sözdizimi" adlı kitabında "ikileme osmanlıcada" atf-ı tefsiri, terimiyle, karşılır" (1972:51), M. Osman Toklu; "Tükçe ikilemeler genellikle her tür sözcüğün yinelenerek kalıplaşmasıyla oluşur. Yinelemeler ad soylu sözcüklerin, eylemlerin yansıma sözcüklerinin yan yana kullanılması ya da aralarına bazı biçimbirimlerin girmesiyle gerçekleşir" (2007:114), Mehmet Hengirmen ise "ikilemeler genellikle iki sözcükten oluşur. Kimi zaman üç sözcükten de oluştuğu görülür" (2005:400). Bu çalışmada E-kemel Eyüboğlu'nun (XIII.yüzyıldan günümüze kade şiiirde ve Halk dilinde Atasözleri ve Deyimler" adlı kitabındaki ikinci cilt deyimlerde bulunan ikilemeleri inceledik. Eyüboğlunun iki ciltlik derlemesinde 20,000'i aşkın atasözü ve deyim ve bu atasözü ve deyimleri ihtiva eden 10,000'i aşkın başlangıçtan günümüze kadar yazılmış şiiir örnekleri bulunmaktadır. Bu ikilemeler yapı, ses düzeni, anlam, kök ve sözdizimi bakımından ele alınmıştır.

Kitabın düzeni ve önemi üzerine bir bakış:

Bu kitap, deyimlerin anlamını şiiirdeki örnekleriyle gösteren bir antoloji niteliğinde düzenlenmiştir. Şiiirde örneği bulunmayan deyimler ise, baş harfler sırasına göre, sözlük düzeninde, okuyucuya sunulmuştur. Amacı, her deymi yerinde bulmak ve Türk şiiirinde karşılığını arama zevkini okuyucuya tattırmaktır. Tek bir deyim üzerinde örneklerin üst

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

üste ve çok sayıda toplanmış olmasının tek nedeni, deyimini onu kullanan ozanlara göre anlam değiştirmesi, ya da bir ozanın değişik yerlerde konuya göre değişik anlamda kullanmış olduğunu göstermek içindir. Söz gelişi; (sineye çekmek), yerine göre bir içkinin keyfini çıkarmak, bir acıyı içinde saklamak, bir özlemin burukluğuna katlanmak; bir zararı umursamazlıktan gelmek ... gibi çeşitli anlamlara yorumlanan geniş bir deyimdir. Bundan başka, tek bir anlamda birleşen (kanına girmek, bir avuç kanına girmek, boyunca kana girmek ...) gibi aslında tek bir deyimini çeşitli kalıplara dökülerek kullanılmış örneklerine de rastlanır. Kaç kelimeden kurulmuş olursa olsun deyimini kendine özgü bir niteliği vardır (E.Kemal Eyüboğlu, 1975:X-XI) .

1.Yapı ve Kuruluş Bakımından İkilemeler Şeklinde Kullanılan Deyimler

İncelememizde ikilemeleri oluşturan sözcüklerin yapılarını, yalın, türemiş ve işletme eki almış yapılardan oluşan ikilemeler olmak üzere üç ana başlığa böldük.

1.1. Yalın sözcüklerden oluşan ikilemeler.

Çalışmamızda tespit ettiğimiz yalın kelimelerle kurulan ikilemeler için çıkan örnek sayısı 56'dır. Bu örnekler aşağıda alfabetik sırayla verilmiştir.

Alaz alaz olmak (20), alev alev yanmak (21), ayan beyan (41), bar bar bağırmak (50), bel bel bakar (73), buram buram (82), boy boy (86), bucak bucak kaçmak (89), cart curt etmek (109), çin çin ötmek (120), dik dik bakmak (134), dirhem dirhem satmak (141), dobra dobra söylemek (144), eğri büğrü söylemek (155), el. el üstünde (159), el pençe divan (160).eski püskü (175), eş dost (175), fıkır fıkır kaynamak (181), fıldır fıldır (181), fitil fitil burnundan gelmek (183), fosur fosur tütürmek (184), ganî ganî (186), gıcır gıcır (188), gül gül olmak (228), güm güm atmak (228), güzel güzel (232), hapır hapır yemek (237), hüngür hüngür ağlamak (248), için için ağlamak (252), kambur kambur üstüne (274), kapı kapı gezmek (290), kıs kıs gülmek (316), kör kör parmağımı gözüne (316), kös kös yürümek (316), kötü kötü düşünmek (316), kütür kütür (328), lapa lapa (330), lime lime (331), mini mini (336), mışıl mışıl uyumak (336), öbek öbek (350), pis pis (359), saç sakal ağartmak (364), şaka maka derken (384), şıkır şıkır (386), tek tük (394), ter ter tepinmek (396), tepe tepe (396), tıngır tıngır (397), üç beş günlük dünya (406), vakit vakit (408), vallah billah (409), vıcık vıcık (410), yan yan bakmak (416), zaman zaman (456), zart zurt (456),

Türemiş sözcüklerden oluşan İkilemeler.

1.2.1. -lı / -lu ekiyle kurulmuş olan İkilemeler.

Deyimlerde çıkan bu başlıkla ilgili 23 örnek inceledik. Tespit ettiğimiz -li ekiyle türetilip kurulan ikilemelerin çoğu ayrı kök veya gövdelerden bulunmaktadır. Bu örnekler aşağıda yer almaktadır:

Abalı kebeli, allı pullu (24), anlı şanlı (29), aşağılı yukarılı (31), babalı kızlı (43), ballı şanslı (50), belli başlı (76), dallı budaklı (123), dayallı döşeli (125), derli toplu (131), dişli tırnaklı (143), evli barklı (177), geceli gündüzlü (186), içli dışlı olmak (253), kanlı bıçaklı olmak (288), kaşlı gözlü (296), kelli felli (299), saçlı sakallı adam (365), sağlı sollu (366), senli benli almak (370), süslü püslü (383), tersli yüzü (397), telli pullu (395).

1.2.2. -sız / -suz ile kurulmuş olan İkilemeler.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Bu ekiyle oluşturulmuş ikilemeler anlam olarak yokluk ifade eder. Deyimlerde çıkıp bu bölümde ele almış olduğumuz örnek sayısı 9 tanedir.

Ağızsız dilsiz 7, anasız babasız kardeş 27, dümensiz yelkensiz gemiye dönmek 149, hadsız hesapsız 234, hesapsız kitapsız 245, ipsiz sapsız 262, işsiz güçsüz 266, uçsuz bucaksız 304; odsuz ocaksız 347, Deyimlerde aynı kök veya gövdelerden "-li" ve "-siz" ekiyle birlikte türetilmiş sözcüklerden de ikilemeler bulunmaktadır. Bu başlıkta incelediğimiz örnek sayısı altıdır.

Belli belirsiz 76, denli densiz 129, sıralı sırasız 372, yerli yersiz 427, vakitli vakisiz 408, yollu yolsuz 433.

1.2.3. -lik yapım ekiyle kurulmuş olan İkilemeler.

Bu başlık altında 5 tane örnek inceledik. Örnekler aşağıda verilmiştir.

Benlik senlik 76, fellik fellik aramak 179, güllük gülistanlık 228, günlük güneşlik 231, iplik iplik yağmak 262.

1.2.4. -k yapım Ekiyle kurulmuş olan İkilemeler.

Bu yapıdaki ikileme sayısı toplam 9 örnek tespit ettik.

Abuk sabuk söylemek(1), açık saçık 2, bölük bölük 89, çarpuk çarpuk 116, delik deşik 127, delik büyük 127, didik didik 134, kırık dökük 309, yırtık pırtık 430.

Bu deyimlerde diğer yapım ekleriyle kurulmuş olan ikilemeler inceledik. Bu ekler şöyledir: -ar, -m, -gın / -gun, -cık, -l.

fırıl fırıl arnmak 181, fosur fosur 184, gelin güvey olmak 187, giyim kuşam 189, gürül gürül akmak 232, harıl harıl 238, ışıl ışıl 249, kargacık burgacık 295, kütür kütür 328, mışıl mışıl 336, ölüm kalım 352, parıl parıl 356, saçma sapan 365, ufacık tefecik 402, yorgun argın 437.

İşletme Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

İşletme eki almış ikilemeler, isim işletme eki ile fiil işletme eki almış ikilemeler diye iki grupta toplanır.

İsim işletme Eki Almış İkilemeler.

Ele almış olduğumuz deyimlerdeki örneklerde geçen isim işletme eklerini da kendi içinde yedi gruba ayırmış. Çokluk eki, tamlama durumu eki, Belirtme durumu eki, Ayrılma durumu eki, Kalma durumu eki, İyelik durumu eki ve Yönelme durumu eki almış ikilemelerdir.

Çokluk Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

İncelememizde çokluk ekiyle yapılan ikilemelere tek bir örnek çıkmıştır. kurtlar kuşlar ağlar 323.

1.3.1.2. Tamlama Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

İncelememize konu olan deyimlerde isim tamlaması ekleriyle kurulan 14 tane ikilemeler tespit ettik. Bunların 3 tanesini belirtili tamlaması, 2 tanesini belirtisiz tamlaması, 5 tanesini oğul" sözcüğü ile de kurulan belirtisiz tamlaması oluşturmuştur.

Beterin beteri 77, günün günün 232 neyin nesi 344, günün günü 232, neyin nesi 344, yıllar yılı 429, tövbeler tövbesi 400, er oğlu er 173, eşek oğlu eşek 175, falan oğlu falan 178, hin oğlu hin 247, it oğlu it 266.

1.3.1.3. Belirtme Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

İncelememizde ele aldığımız 7 tane örnek bulunmaktadır. Cümle veya yan cümle içinde belirtili nesne görevinde kullanılmaktadır. Elini ayağını kesmek 171, elini eteğini çekmek 171, elini kolunu bağlamak 173, elini yüzünü yıkamak 172, önünü ardını düşünmemek 353, saçını başını yolmak 365, yeri göğü şaşırarak 426.

1.3.1.4. Ayrılma Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

İncelememizde ayrılma durumu ekiyle yapılan 9 tane ikilemeler bulunmaktadır. Cümle içinde dolaylı tümleç görevinde kullanılmaktadır.

Akdan karadan geçmek 15, candan baştan geçmek 101, dinden imandan çıkmak 141, elden ayaktan düşmek 163, elinden dilinden incinmek 170, hanyadan konyadan 237, kapıdan kırsan bacadan düşmek 290, oteden beriden 354, sözden sazdan anlamak 378.

1.3.1.5. Kalma Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

Bu başlık altında 11 tane inceledik. Cümle içinde dolaylı tümleç görevinde kullanılmaktadır.

Arada sırada 28, ayda yılda bir 42, bahada ağır, yükte hafif 48, elde avuçta kalan 163, gözünde dizinde dursu 221, Hiramzâda helâlzade 238, kenarda köşede 300, kıyıda bucakta 311, kıyıda köşede 311, şurada burada 367, üstte başta 406.

1.3.1.6. İyelik Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

Bu başlıkta incelediğimiz örnek sayısı 17'dir. Ele alınan örneklerde ikilemeler 15'ini 3. teklik iyelik eki, 1'ini 1. teklik kişi eki, 1'ini 1. Çokluk eki oluşturmuştur.

Adı sanı olmak 4, ağzı dili olmamakla 8, aslî faslî olmamak 31, aslî astarı 31, Benimde canımvar 76, Bizim de canımız var 84, dini imanı para 141, eli ayağı tutmak 167, eli eteği temiz 168, eli kolu bağlı 168, eli yüzü düzgün 169, gözü gönlü dolmak 218, halî vaktî yerinde 235, kolu kandı kırılmak 314, lamî cimî yok 330, topu topu 398, varı yoğu 409.

1.3.1.7. Yönelme Bildiren İkilemelerle Kurulan Deyimler.

Bu başlıkta incelediğimiz ikilemeler sayısı 20'dir. Cümle içinde dolaylı tümleç görevinde kullanılmaktadır.

Ağzına burnuna bulaştırmak 10, alına salına 22, azına çoğuna bakmamak 43, dağlara taşlara 123, dosta düşmana karşı 146, eline ayağına çabuk 171, eline ayağına düşmek 171, eline diline perhizi olmamak 171, eline eteğine sarılmak 171, eline yüzüne bulaştırmak 171, ipe sapa gelmez 261, kurda kuşa (kurt, kuş) 323, sağa sola baş vurmak 366, suya sabuna dokunmamak 382, üstüne başına yapmak 407, üçe beşe bakmamak 406, yere göge koymamak 426, yüze yüze kuyruğuna gelmek 451, vara yoğa 407, Zemine zamana uygun 457.

1.3.2. Fiil İşletme Almış İkilemeler.

Bu yapıdaki ikilemeler dörde ayrılır. İsim-fiil, zarf-fiil, sıfat-fiil ekleri ve çekimli fiillerle kurulmuş olan ikilemeler.

1.3.2.1. İsim-Fiil Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler

Bu başlık altınada -İş/-uş, -ma/-me, mak/mek ekleri ile kurulmuş örnekler tespit edilmistir.

1.3.2.1.1. -İş/-uş Eki Bildiren İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Bu yapıdaki ikilemeler için incelememizde tespit ettiğimiz örnek sayısı dörttür.

Alışverişi olmamak 23, barış görüş 51, gidiş o gidiş 189, iniş çıkış 260.

1.3.2.1.2. -Mak/-mek Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu yapıdaki ikilemeler için çıkan örnek sayısı dört'tür.

Aramak tarmak 29, atmak tutmak 34, düşmek kalkmak 153, ölmek dirilmek 351, yakmak yakıştırmak 414.

1.3.2.1.3. -Ma/-me Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlıkla ilgili tek bir örnek bulunmaktadır. Derme çatma 132.

1.3.2.2. Sıfat-fiil Bildiren İkilemelerden Kurulan Deyimler.

Bu başlık incelenen örnek sayısı 14'tür. Sıfat-fiil eki almış ikilemeler şeklinde kurulmuş deyimler içinde -mış, yapısında olan çoğunlukta yer alır. İkinci sırada ise -An/-maz bulunur -r ve -dik eklerine de rastlanır.

1.3.2.2.1. -mış/-muş Eki Almış İkilemelerle Kurulmuş Deyimler.

Bu yapıda bulunan ikilemeler için çıkan örnek sayısı beş'tir.

Büyümüş de küçülmüş 91, durmuş oturmuş 148, görmüş geçirmiş 205, kurumuş kalmış 324, yemiş içmiş 424.

1.3.2.2.2. -An Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu ekle kurulmuş ikilemeler için örnek sayısı dört'tür.

Alan talan etmek 20, çalan oynayan belli değil 114, gören göz tutan el olmak 205, olan biten 348.

1.3.2.2.3. -Maz...-mez Eki Almış İkilemelerden kurulan Deyimler.

İncelememizde bu başlıkla ilgili 3 örnek tespit ettik.

Ağlamaz gülmez 7, bulmaz yemez 89, yemez içmez 424.

1.3.2.2.4. -R Eki Almış ikilemeler Şeklinde Kurulmuş Deyimler.

Bu başlık altında tek bir örnek tespit ettik. Görür göz tutar el 205.

1.3.2.2.5. -dik Eki Almış İkilemelerle Kurulmuş Olan Deyimler.

Bu başlıkla ilgili tek bir örnek çıkmıştır. Bildik tanıdık 78

1.3.2.3. Zarf-fiil Eki Almış İkilemelerle Kurulmuş Olan Deyimler.

İncelememizde ele aldığımız 21 tane örnek bulunmaktadır. Zarf-fiil içinde en çok kullanılan -A, -ip, Ar-maz eki gelir.

1.3.2.3.1. -A /-A Eki Almış İkilemelerden oluşan Deyimler.

Bu başlıkla ilgili 12 örnek çıkmıştır.

Bata çıka 72, bile bile lâdes 78, çala çala ezgisini getirmek 114, döne döne aramak 147, düşe kalka 153, gide gele 189, gide gide 189, göz göre göre 208, güle güle 228, güle oynaya 228, sere serpe 370, yaza boza 424.

1.3.2.3.2. -İp/-up Eki Almış İkilemelerle Oluşan Deyimler.

İncelememizde ele aldığımız 5 tane örnek bulunmaktadır.

Kalkıp kalkıp oturmak 273, ısıtıp ısıtıp koymak 249, ölüp ölüp dirilmek 352, satıp savıp 368, yüzüp yüzüp kuyruğuna gelmek 456.

1.3.2.3.3. -Ar... -Maz Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlık incelenen örnek sayısı 4'tür.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Bilir bilmez 78, görünür görünmez 205, ister istemez 262, olur olmaz 348.

1.3.2.4. Çekimli Fiillerden Oluşan İkilemelerle Kurulan Deyimler.

1.3.2.4.1. Belirli Geçmiş Zaman Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlık altında 4 tane örnek tespit ettik.

Av avlandı tav tavlandı 35, attığı attık tuttuğu tuttuk 35, geldi gitti tahasına dönmek 187, gitti de geldi 189.

1.3.2.4.2. Geniş Zaman Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlıkta incelediğimiz örnek sayısı 3'tür.

Az gider uz gider 43, Az söyler uz söyler 43, gelir ama ne gelir 188.

1.3.2.4.3. Emir Eki Almış İkilemelerden Oluşan Deyimler.

İncelememizde ele aldığımız 2 tane örnek bulunmaktadır.

Gel gel etmek 187, yap yap 418.

2. Ses Düzeni Bakımından İkilemelerden Oluşan Deyimler.

2. 1. Ön Ses Benzerliği İkilemeler.

İkilemeleri kuran sözcüklerin başındaki ünsüzlerin benzeşmesidir. Bu başlık altında 16 tane örnek inceledik.

Belli başlı 76, belli belirsiz 76, bet beniz kalmamak 77, baş boğaz 85, bölük börnük 89, çerden çöpten 118, çoluk çocuk 121, düğün dernek 149, kelle kulak yerinde 299, kış kıyamet 310, kol kanat olmak 313, kör kütük 316, kul kurban 317, salkım saçak 367, toz toprağa karışmak 399, Yalan yere 414.

2.2. İç ses Benzerliği Olan İkilemeler.

Bu başlıkta 6 tane örnek incelenmiştir.

Çala pala 114, çarpuk çarpuk 116, haşır neşir olmak 239, kaba saba 267, ufak tefek 403, zaman zaman 456.

2.3 Son ses Benzeliği Olan İkilemeler.

Bu başlıkla ilgili 12 örnek tespit ettik.

Açık saçık 3, akı karalı 17 allak bullak olmak 24, anasız babasız kardeş 27, anlı şanlı 28, ayrı gayrı 42, dirik düzenlik 141, durmuş oturmuş 148, eciş bücüş 155, giyim kuşam 189, kırık dökük 309, sarmaş dolaş 362.

2.4. Ses Düzeni Bakımından ünlü kuralları.

2.4.1. a/e .. u/ü Ekiyle yapılan İkilemelerden oluşan Deyimler.

Birinci sözcüğün ilk hecesinde a veya sesi varsa ikinci sözcüğün ilk hecesinde u veya ü sesi bulunur. Bu başlıkta incelenen örnek sayısı 16'dır.

Abur çubur 1, ağzı burnu yerinde 8, allak bulak 24, çarpuk çarpuk 116, dal budak salmak 123, eğri büğrü 155, Ekti püktü 156, eski püskü 175, hay huy 241, langur lungur 330, sayım suyum yok 368, şartlı şurtlu 384, takas tukas olmak 387, zart zurt 456. yer yurt 425, ters türs 396, tek tük 394.

2.4.2. u/ü ... a/e Ekiyle yapılan İkilemelerden Oluşan Deyimler.

İncelememizde bu başlıkla ilgili 4 örnek bulunmaktadır.

Ufak tefek 403, üç beş günlük dünya 406, uzakları yakın etmek 405, üst baş 406.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

2.4.3. a/e ... a/e Ekiyle yapılan İkilemelerden oluşan Deyimler.

Bu başlık altında 14 örnek bulunmaktadır.

Açık saçık 2, akçe pakçe 15, alışverişi olmamak 23, ar namus şişesi 28, aslı astarı 31, aslı faslı 31, ayan beyan 41, hadsiz hesapsız 234, hayal meyal 241, kaza belâ savmak 298, saç baş yolmak 364, tekrar mekrar yuvarlanmak 394, el ayak tutmak 157, el pençe divan 160.

2.4.4. a/e ... ı/i Ekiyle yapılan İkilemelerden Oluşan Deyimler.

İncelememizde bu başlıkla ilgili 5 örnek tespit ettik.

Aç bi-ilaç 2, arada sırada 28, can ciğer olmak 94, lamı cimi yok 330, zehir zıkkım 457.

2.4.5. ı/i ... a/e Ekiyle Yapılan İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlıkta çıkan örnek sayısı 4'tür.

Gide gele 189, gizli kapaklı 189, ipe sapa gelmez 261, kıt kanat 310.

2.4.6. a/e ... o/ö Ekiyle Yapılan İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlık altında çıkan örnek sayısı 6'dır.

Çerden çöpten 118, eninde sonunda 173, sağa sola baş vurmak 366, Sağı sola kollamak 366, şanslı şöhretli 384, yere göge koyamamak 426.

2.4.7. ı/i ... ı/i Ekiyle yapılan İkilemelerden oluşan Deyimler.

Bu başlık altında 6 örnek tespit ettik.

Dini imani para 141, Fıkır Fıkır kaynamak 181, kış kîyamet 310, mırın kırın etmek 336, şıkır şıkır 396, vıcık vıcık 410.

2.4.8. u/û ... u/ü Ekiyle yapılan İkilemelerden Oluşan Deyimler.

İncelememizde ele aldığımız 4 örnek bulunmaktadır.

Süslü püslü 383, şu bu 386, tuz buz olmak 401, uçsuz bucaksız 403.

2.4.9. ö ... a/e Ekiyle Yapılan İkilemelerden Oluşan Deyimler.

Bu başlıkla ilgili örnek sayısı 4'tür.

döke saça 146, göğüş bağı açık 190, gözünde dizinde dursun 221, öteden beriden 354.

2.5. Deyimlerin İkilemelerinde Bulunan ünsüz Kuralları:.

2.5. 1. İkinci Sözcüğü p- Veya b- ile Başlayan İkilemeler.

Bu başlık altında çıkan örnek sayısı 7'dir.

Eğri büğrü 155, eski püskü 175, saçını başını yolmak 365, sülü püslü 383, şöyle böyle 386, şu bu 386, yırtık pırtık 430.

3. Söz Dizimi Bakımından İkilemeler Şeklinde Kullanılan Deyimler.

İkilemeler şeklinde kullanılan deyimler, cümle içinde özne, nesne, tümleç veya yüklem ama en çok de zarf tümleci olarak görevlendirilmektedir.

3.1. Yüklem Olarak İkilemeler.

Deyimlerde bulunan ikilemeler bazan cümle içinde yüklem olarak kullanılmaktadır. Yüklemlerine göre ikilemeler kimi zaman isim kimi zaman da fiil cümlesinde kullanılmıştır.

3.1.1. Fiil Cümlesinde Yüklem Olarak İkilemeler.

Bu başlıkla ilgili tek bir örnek tespit ettik.

ölür müsün öldürür müsün 353.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

3.1.2. İsim Cümlesinde Yüklemler Olarak İkilemeler.

Bu başlık altında 2 örnek tespit ettik.

Bir var imiş bir yok imiş⁸⁴, ağzı var dili yok 9.

3.2. Özne Olarak İkilemeler.

Bu bölümde tespit ettiğimiz bu başlık altında yer alan 8 örneklerden kimi özne - nesne ikilemesi kullanılmış. Kimi özne - iyelik eki ikilenme bulunmaktadır. Kimi dolaylı tümleç tekrar kullanılmıştır. Adı sanı belirsiz 4, adı sanı olmak 4, ağzı dili bağlamak 4, ağzı burnu yerinde 8, lamı cimi yok 330, iş işten geçmek 263, iş işi göstermek 263, yer yerinden oynamak 425, el elde baş başta 159, el ele baş başa 159.

3.3 Dolaylı Tümleç Olarak İkilemeler.

Türlü ad durum eklerini almış ikilemeler dolaylı tümleç kullanıldığı görülür. İncelememizde bu başlık altında 7 örnek tespit ettik.

Sağa sola baş vurmak 365, üçe beşe bakmamak 406, yere göge koyamamak 426, elden ayaktan düşmek 163, elinden dilinden incinmek 170, elde avuçta kalan 163, gözünde dizinde dursun 221.

3.4. Nesne Olarak İkilemeler.

Deyimlerdeki bazı, ikilemeler cümle içinde belirli veya belirsiz nesne olarak kullanılmaktadır. Bu bölümde 8 örnek inceledik.

elini kolunu bağlamak 177, elini eteğini çekmek 171, elini kolunu sallayarak 171, gözünü kaşını oynatmak 425, yüzünü gözünü açmak 455, başını gözünü yarmak 68, saçını başını yolmak 365, çoluk çocuk elinde kalmak 121.

3.5. Zarf Tümleci Olarak İkilemeler.

İncelememizde tespit ettiğimiz bu başlıkla ilgili örnek sayısı 20'dir. Zarf tümleci olarak ikilemeler şeklinde kullanılan deyimlere ait örnekler aşağıda yer almak'tadır.

Acı acı bakmak 1, alev alev yanmak 21, alışverişi olmamak 23, bel bel bakar 73, bile bile lâdes 78, boy boy 36, gece gündüz 186, güm güm atmak 228, kat kat 109, kör kör yürümek 316, kırık dökük 309, lapa lapa 330, olur olmaz 348, ters türs olmak 396, vakit vakit 408, zaman zaman içinde 456, zar zor 456, zehir zemberek 457, zehir zıkkım 457, beş aşağı beş yukarı 76.

4. Kökenleri Bakımından İkilemeleri Oluşturulmuş Deyimler:

4.1. Türkçe Sözcüklerden Oluşan İkilemeler.

İncelememizde ele aldığımız 24 tane örnek bulunmaktadır.

Açık saçık 2, alışverişi olmamak 23, aşağı yukarı 31, belli başlı 76, belli belirsiz 76, benlik senlik 76, beş aşağı beş yukarı 76, bile bile lâdes 78, bölük borchük⁸⁹, delik deşik 127, eski püskü 175, etli butlu 176, geldi gitti 187, ipsiz sapsız 262, sağlı sollu 266, sıralı sırasız 272, tatsız tuzsuz 39 uçsuz buçaksız 403, şıkır şıkır 396, mırın kırın etmek 336, vıcık vıcık 416, yorgun argın 437, yarım yamalak 420, soy sop³⁷⁶.

4.2. Türkçe ve Arapça Sözcüklerden Oluşturulmuş İkilemeler.

Bu başlık altında 2 tane örnek tespit ettik.

Kılık kıyafet 308, yüz surat gerek 448.

4.3. Türkçe ve Farsça Sözcüklerden Oluşturulmuş İkilemeler.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Bu başlık ilgili 4 tane örnek bulunmaktadır.

Çerden çöpten 118, doğru dürüst 144, eş dost 175, telli pullu 395.

4.4. Arapçadan Alınan Sözcüklerden Oluşan İkilemeler.

Bu başlık incelenen örnek sayısı 11'dir.

Ayan beyan 41, aslı faslı olmamak 31, dinine imanına ana vermek 141, dini imanı para 141, dini imanı olmamak 141, hadsiz hesapsız 234, kaza bela sarmak 298, lami cimi yok 330, vallah billah 409, vakit vakit 408, zaman zaman 459.

4.5. Her İkisi Farsça Sözcüklerden Oluşturulmuş İkilemeler.

Bu başlık altında 4 örnek tespit ettik.

Dost düşman 146, kör kör parmağım yerinde 316, zehir zemberek 457, zil zurna 457.

4.6. Arapça ve Farsça Sözcüklerden Oluşturulmuş İkilemeler.

Bu başlık altında 2 tane örnek tespit ettik.

Hava cıva 240, zehir zıkkım 457.

4.7. İngilizce Sözcüklerden Oluşturulmuş İkilemeler.

Bu başlık altında tek bir örnek gösterir.

Bar bar bağırarak 50.

5. Anlam Bakımından Deyimlerde Kullanılan İkilemeler İşlevleri.

İkilemenin başlıca amacı anlamı pekiştirmektir. Ancak ikilemeler, anlamı pekiştirmekle kalmaz değişik anlamlar da oluşturur. Bu nedenle yan yana kullanılarak ikileme kuran sözcükler anlam bakımından bir kaç yönde inceledik.

5.1. Anlamı Çıçlendirme.

İkilemenin başlıca amacı anlamı güçlendirme, kuvvetlendirmedir. Bu başlık altında tespit ettiğimiz örnek sayısı 28'dir.

Acı acı gülmek 1, açık saçık 2, adı sanı bellisiz 4, adı sanı olmak 4, belli başlı 76, bölük borchük 89, bar bar bağırarak 50, bel bel bakar 73, boy boy 86, çarpuk çurpuk 116, çerden çöpten 118, çürük çarık 121, delik deşik 127, dinine imanına and vermek 141, dik dik bakmak 134, dost düşman dinlemek 146, döke saça 146, dört bir yana 147, eli kolu bağlı 168, eli yüzü temiz 169, elini ayağını kesmek 171, eti budu yerinde 176, ipe sapa gelmez 261, ipsiz sapsız 262, sağlı sollu 366, alt üst etmek 25.

5.2. Anlamı Sıralama.

Bu başlık altında 3 tane örnek inceledik.

Şu bu 386, şundan bundan 386, Şunu bunu bilmem 386.

5.3. Anlamı Abartma.

Bu başlık altında 6 örnek ele aldık.

Eski püskü 175, etli butlu 178, ıvır zıvır 249, ölüm kalım 352, yeri göğü şaşırarak 426, yeri göğü titretmek 426.

5.4. Anlamı Çoğaltma.

Bu başlık altında ele alınan 3 tane örnek bulunmaktadır.

Bar bar bağırarak 30, öbek öbek 350, güzel güzel 232.

5.5. Anlamı Yaklaşma.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Bu bölümden incelediğimiz örnek sayısı 4'tür.

Aşağı yukarı 31, aşağı yukarı 31, şöyle böyle 386, üç aşağı beş yukarı 406.

5.6. Anlamı Belirsizlik.

İncelememizde bu başlıkla ilgili 5 örnek tespit ettik.

Arada sırada 28, belli belirsiz 76, cart curt etmek 108, sağı solu 266, üçe beşe bakmamak 406, yerli yersiz 427.

5.7. Anlamı Kesinlik.

Bu bölümde incelediğimiz örnek sayısı 2'dir.

Eninden sonundan 173, lami cimi yok 330.

5.8. Anlamı Kızgınlık.

Bu başlık altında tek bir örnek bulunmaktadır.

Zart zurt 426.

6. Anlam Bakımından Deyimlerde Kullanılan İkilemeler Türleri.

6.1. İki Sözcüğü De Anlamı İkileme.

İki sözcüğü de anlamlı olan ikilemeler başlıca üç gruba ayrılmaktadır.

6.1.1. Aynı Anlamlı Sözcüklerden oluşan İkilemeler

Bu başlık altında tespit ettiğimiz örnek sayısı 39'dur.

Acı acı gülmek 1, alaz alaz olmak 20, alev alev 21, bar bar bağırmak 50, bel bel bakar 73, buram buram 82, boy boy 86, bucak bucak kaçmak 89, çin çin ötmek 120, dik dik bakmak 134, dirhem dirhem satmak 141, dobra dobra söylemek 144, el el üstünde 159, fıkır fıkır kaynamak 181, fıldır fıldır 181, fitil fitil burundan gelmek 183, fosur fosur tütürmek 184, ganî ganî 186, gıcır gıcır 188, gül gül olmak 228, güm güm atmak 228, güzel güzel 232, hapır hapır yemek 277, hüngür hüngür ağlamak 248, için için ağlamak 252, kapı kapı gezmek 290, kıs kıs gülmek 316, kör kör parmağımı gözüne 316, kös kös yürümek 316, mışıl mışıl uyumak 336, öbek öbek 350, pis pis 359, şıkır şıkır 366, tepe tepe 396, tıngır tıngır 397, vakit vakit 408, vıcık vıcık 410, yan yan bakmak 416, zaman zaman 456.

6.1.2. Yakın Anlamı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler.

Bu Başlık altında çıkan örnek sayısı 19'dur.

Adı sanı 4, ak pak 14, ayan beyan 41, bet beniz 77, belli başlı 176, delik deşik 127, doğru dürüst 144, derme çatma 132, deli divane olmak 126, deli dolu 126, evire çevire dövmek 177, görmüş geçmiş 205, kavim kardeş 297, kör kütük 316, kargacık burgacık 295, ipsiz sapsız 262, paradan puldan çıkmak 356, yarım yamalak 416, yol yordam 431.

6.1.3. Zıt Anlamlı Sözcüklerden Oluşan İkilemeler.

Bu başlık altında tespit ettiğimiz örnek sayısı 15'tir.

Alışverişi olmamak 23, dosta düşmana karşı 146, geldi gitti tahtasına dönmek 187, gitti de geldi 189, iyi kötü 267, ölüm kalım 352, uzakları yakın etmek 405, varı yoğu 409, yerli yersiz 427, aşağı yukarı 31, geçli gündüzlü 186, içli dışlı 283, evli barklı 177, sağlı sollu 360, senli benli olmak 370.

6.1.4. Bir Sözcüğü Anlamı İkileme.

Bu başlık altında örnek sayısı 7'dir.

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi

Eğri büğrü 155, eski püskü 175, yırtık pırtık 430, ters pers olmak 396, süklüm püklüm 382, ufak tefek 403, incik boncuk 260.

6.1.5. İki Sözcüğü De Yarı Anlamli İkileme.

Bu başlık altında çıkan örnek sayısı 8'dir.

Eciş büçüş 155, kıvrır zıvrır 310, abuk sabuk 1, abur cabur 1, çatlasa da patlasa da 116, fıldır fıldır 181, karman çorman 295, tiril tiril 398.

Sonuç ve Değerlendirme:

Türkçede deyimlerden oluşan ikilemeler yaygın olarak kullanılan bir anlatım biçimidir. Çalışmamızda E-Kemal Eyüboğlu'nun XIII. Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler adlı eserin ikinci cildini taramamız sonucu ortaya çıkan ikilemeler şeklinde deyimleri inceledik.

Öncelikle ikilemelerin ve deyimlerin en yaygın tanımları üzerinde durup bu iki tanım ile ilgili araştırmacıların görüşlerine yer verdik. İkilemenin kullanılma amacının güçlendirip kuvvetlendirmek olduğuyla ilgili ortak bir görüş mevcuttur. Taranan eserdeki ikilemeler; yapı, köken, anlam, ses ve sözdizimi bakımından incelemeye çalışmıştır.

Tablo 1: Yapı Bakımından İkilemeler Şeklinde Kullanılan Deyimler:

1. Yalın sözcüklerden oluşan ikilemeler	56
Türemiş sözcüklerden oluşan ikilemeler	61
İşletme eki almış ikilemeler	132
Toplam	249

Bu bölümde deyimlerde ikilemeleri oluşturan sözcüklerin yapıları üzerinde durduk. Yalın türemiş, işletme eki almış yapılardan oluşan ikilemelere olmak üzere üç alt başlığa ayırdık. Bu yapıdaki ikilemeler en çok örneğe işletme eki almış ikilemeler sahiptir.

Tablo 2: Ses Bakımından İkilemeler Şeklinde Kullanılan Deyimler:

1.Ses düzeni bakımından ikilemeler	134
2.Ses düzeni bakımından ikilemeler ünlü kuralları	49
3.Ses düzeni bakımından ikilemeler ünsüz kuralları	7
Toplam	188

Tablo 3: Anlam Bakımından Deyimlerde Kullanılan İkilemeler İşlevleri:

1.Anlamı güçlendirme	28
2.Anlamı sıralama	3
3.Anlamı abartma	6
4.Anlamı çoğaltma	3
5.Anlamı yaklaşma	4
6.Anlamı belirsizlik	6
7.Anlamı kesinlik	2
8.Anlamı kızgınlık	1
Toplam	53

Adlı Kitabında İkileme Şeklinde Kullanılan Deyimlerin İncelenmesi**Tablo 4:** Anlam Bakımından Deyimlerde Kullanılan İkilemeler Türleri:

1.Aynı anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler	39
2.Yakın anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler	19
3.Zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler	15
4.Bir sözcüğü anlamlı ikileme	7
5.İki sözcüğü anlamlı ikileme	8
Toplam	88

Tablo 5: Kökenli Bakımından İkilemeler Şeklinde Kullanılan Deyimler:

1.Türkçe sözcüklerden oluşan ikilemeler	24
2.Arapça sözcüklerden oluşan ikilemeler	11
3.Farsça sözcüklerden oluşan ikilemeler	2
4.Türkçe ve Arapça sözcüklerden oluşan ikilemeler	2
5.Türkçe ve Farsça sözcüklerden oluşan ikilemeler	4
6.Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşan ikilemeler	2
7.İngilizce sözcüklerden oluşan ikilemeler	1
Toplam	46

Tablo 6: Sözdizimi Bakımından İkilemeler Şeklinde Kullanılan Deyimler:

1.Yüklem olarak ikilemeler	3
2.Özne olarak ikilemeler	8
3.Dolaylı tümleç olarak ikilemeler	7
4.Nesne olarak ikilemeler	8
5.Zarf tümleci olarak ikilemeler	20
Toplam	46

Deyimlerde kullanılan ikilemelerin sözdizimi içindeki görevleri üzerinde durduk. İkilemeler, sözdizimi bakımından önemli bir yere sahiptir. Çünkü deyimlerdeki ikilemeler, sözdiziminde değişik görevlerde bulunmaktadır. Kelime grupları içinde bazen yüklem bazen özne, nesne, zarf tümleci olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada sözdizimi içinde görev alan ikilemelerin en yaygın zarf tümleci gelmektedir.

Sonuç olarak bu deyimlerde geçen bazı ikilemeler diğerlerine göre daha yaygın olarak kullanılmaktadır: adı sanı, eski püskü, eciş bücüş gibidir.

Kaynakça:

Aksoy, Ömer Asım ,(1971), **Atasözleri Sözlüğü**, TDK. Yayınları, TTK. Basımeri, Ankara.

Bilgegil, M.Kaya, (1982), **Türkçe Dil Bilgisi**, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Çotuksöken, Yusuf ,(1988), **Deyimlerimiz**, Varlık Yayınları, A.Ş., Kurtiş Matbaası, İstanbul.

Çürürk, Yasemin, (2009) "**Attila İlhan'nın Kurtlar Sofrası Adlı Romanında Geçen İkilemeler**", Yüksek Lisans Tezi, Adana.

- Dağpınar, Aydın, (1988), **Türkçe-İngilizce, İngilizce-Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, Doyuran Matbaası, İstanbul.
- Demir, Tufan, (2006), **Türkçe Dil Bilgisi**, 2. Baskı, Kurmay Kitabevi, Ankara.
- Ediskun, Haydar, (1983), **Türk Dil Bilgisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ekiz, Osman Nurî, (1984), **Ansiklopedik Edebiyat Bilgileri Sözlüğü**, Zümrüt Kitap Yayın ve Dağıtım, İstanbul.
- Elçin, Şükür, (1986), **Halk Edebiyatına Giriş**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 365, Sevinç matbaası, Ankara.
- Eyüboğlu, E-Kemal, (1975), **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, 2. Kitap, Doğan kardeş Matbaacılık Sanayii A.Ş., İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat, (1971), **Dil Bilgisi**, TDK., yayınları: 609, İstanbul.
- Güneş, Sezaî, (1997), **Türk Dili Bilgisi**, 3. Basım, Rektörlük Matbaası, İzmir.
- Hatipoğlu, Vecihe, (1972), **Türkçenin Söz Dizimi**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No:317, Ankara.
- Hengirmen, Mehmet, (2005), **Türkçe Dil Bilgisi**, 8. Baskı, Engin Yayınevi, Ankara.
- Karaalioglu, Seyit kemal, (1983), **Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü**, Yelken matbaası, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul.
- Par, Arif Hikmet, (1981), **Türkçe Deyimler Sözlüğü**, 2. Baskı, Serhat Dağıtım Yayınevi, İstanbul.
- Toklu, M. Osman, (2003), **Dil Bilime Giriş**, 3. Baskı, Akçag Yayınları: 487, Ankara.

لقد تم تقديم هذه الدراسة بالمؤتمر الدولي السادس للعلوم الاجتماعية الذي عقد بجامعة علاء الدين كيكوباد بالانباريا في الفترة ما بين 2018-2019